

Příloha

Errico Malatesta

Petr Kropotkin – vzpomínky na
starého přítele a několik kritických
poznámek

Petr Kropotkin je jedním z těch, kdo nejvíce přispěli – možná i více než Bakunin a Elisée Reclus – k rozvoji a propagaci anarchistických myšlenek. A plně si tak zaslouží uznání a obdiv, které k němu všichni anarchisté cítí.

V zájmu pravdy a vyšším zájmu věci však musíme uznat, že ne všechny jeho aktivity byly zcela přínosné. Nebyla to jeho chyba, právě naopak, byla to právě znamenitost jeho kvalit, která vedla k chybám, o nichž bych chtěl hovořit.

Kropotkin byl člověk jako každý jiný, a tak se přirozeně nemohl pokaždé vyvarovat chyb a obsáhnout celou pravdu. Měli bychom proto těžit z jeho nedocenitelného přínosu a pokračovat v bádání, které povede k dalšímu pokroku. Ale jeho literární nadání, význam a rozsah jeho díla, jeho neúnavná aktivita, prestiž, která vycházela z jeho reputace významného vědce, skutečnost, že se vzdal vysoce privilegované pozice, aby hájil věc lidu (za cenu vlastního utrpení a ohrožení), a také jeho fascinující osobnost, která upoutala pozornost všech, kdo měli to štěstí se s ním setkat, to vše mu získalo takovou proslulost a vliv, že jej většina anarchistů začala vnímat jako nejvyšší autoritu. Do značné míry jí skutečně byl.

V důsledku toho všeho bylo však jeho dílo přijímáno nekriticky, což vedlo k zastavení rozvoje anarchistické ideje. Navzdory ikonoklastickému a pokrokovému duchu anarchistů většina z nich, pokud se teorie a propagandy týče, nedělala mnoho let nic jiného, než že studovala a citovala Kropotkina. Vyjádřit se jinak než on bylo mnoha soudruhy považováno téměř za kacírství.

Bylo by tedy vhodné podrobit Kropotkinovo učení pečlivé a kritické analýze, aby se oddělilo to, co je stále reálné a živé, od toho, co novější uvažování a zkušenosti ukázaly jako mylné. Tato záležitost se netýká jen Kropotkina, protože chyby, kterých se dopustil a které by mu mohly být kladeny za vinu, dělali anarchisté už předtím, než Kropotkin získal v hnutí přední místo. Kropotkin tyto chyby upevnil a váha jeho talentu a prestiže jim umožnila přetrvat; svůj díl odpovědnosti na tom ale neseme my všichni staří militanti, nebo alespoň skoro všichni.

Když teď píšu o Kropotkinovi, nemám v úmyslu přehodnocovat jeho učení. Rád bych jen zaznamenal pár dojmů a vzpomínek, které by mohly, jak věřím, přispět k tomu, abychom lépe poznali jeho morální a intelektuální charakter a lépe pochopili jeho kvality i jeho nedostatky.

Nejprve ale řeknu pár slov, která jdou přímo ze srdce, protože na Kropotkina nemohu myslet bez dojetí ze vzpomínek na jeho nesmírnou dobrotu. Pamatuji si, co všechno udělal v Ženevě v zimě roku 1879, aby pomohl skupině italských uprchlíků v tíživé situaci, mezi nimiž jsem byl i já. Pamatuji si ty drobné projevy pozornosti, kterou bych nazval až mateřskou, s níž se mi věnoval, když jsem mu jedné noci v Londýně zaklepal na dveře, poté co jsem se stal obětí nehody. Vybavuji si nespočetné projevy laskavosti vůči nejrůznějším lidem; pamatuji si srdečnou atmosféru, která jej obklopovala. Protože on byl skutečně dobrý člověk. Byl to ten druh dobroty, který je téměř nevědomý, má potřebu ulevit všem od jejich utrpení a nechce nic jiného, že aby se všichni kolem usmívali a byli šťastní. Člověk by vskutku řekl, že byl dobrý, aniž by to věděl, každopádně neměl rád, když se to říkalo, a urazilo ho, když jsem v článku u příležitosti jeho sedmdesátých narozenin napsal, že jeho dobrota je první z jeho předností. Raději by se chlubil svou energií a odvahou – možná proto, že tyto přednosti rozvinul v boji a za účelem boje, zatímco dobrota byla spontánním vyjádřením jeho nejhlubší přirozenosti.

Měl jsem tu čest a to štěstí, že nás s Kropotkinem mnoho let spojovalo vřelé přátelství. Milovali jsme jeden druhého, protože nás inspirovala stejná vášně, stejné naděje... a také stejné iluze.

Oba jsme byli založením optimisté (nicméně věřím, že Kropotkinův optimismus o mnoho překonával ten můj a možná pramenil z jiného zdroje) a žel – viděli jsme věci růžovými brýlemi! Vše bylo příliš růžové – doufali jsme tenkrát, a je to už víc než padesát let, v revoluci, která proběhne v bezprostřední budoucnosti a přinese naši ideální společnost. Během těch dlouhých let se zajisté objevila období pochybností a ztráty odhodlání. Pamatuji si, jak mi Kropotkin jednou řekl: „Drahý Errico, obávám se,

že jsme sami, ty a já, kdo věří, že je revoluce na dosah.“ Ale to byly pomíjivé nálady; velmi brzy se přesvědčení vrátilo; stávající obtíže i skepticismus soudruhů jsme si nějak omluvili a dál jsme se oddávali práci i svým nadějím.

Bylo by však chybou se domnívat, že jsme sdíleli stejný pohled na všechny otázky. Právě naopak, v mnoha zásadních věcech jsme ke shodě měli hodně daleko a skoro pokaždé, kdy jsme se setkali, jsme vedli hlučné a vášnivé debaty. Jelikož byl ale Kropotkin vždy přesvědčený, že pravda je na jeho straně, a nedokázal v klidu snést, když jsem mu odporoval, a já jsem na druhou stranu cítil velký respekt k jeho erudici a hluboké obavy o jeho nejisté zdraví, končily tyto diskuse změnou tématu, aby se příliš nerozčílil.

To ale nijak nepoškodilo důvěrnost našeho vztahu, protože jsme se vzájemně milovali a protože jsme spolupracovali spíše z citových než intelektuálních důvodů. Ať už byly rozdíly v interpretaci faktů, nebo argumenty, kterými jsme své činy ospravedlňovali, jakékoliv, v praxi jsme chtěli totéž a oba jsme byli motivováni stejnou touhou po svobodě, spravedlnosti a blahobytu pro všechny. Proto jsme spolu dokázali vycházet.

A vskutku mezi námi nedošlo k žádnému zásadnímu sporu, až do onoho dne v roce 1914, kdy jsme čelili praktické otázce, která měla pro nás oba zásadní důležitost – otázce, jaký postoj by anarchisté měli zaujmout k válce. Při té příležitosti se v Kropotkinovi znovu probudil a rozdmýchal sklon k upřednostňování všeho ruského a francouzského a prohlásil se za nadšeného podporovatele Dohody. Jako by zapomněl, že je internacionalista, socialista a anarchista; zapomněl, co sám ještě nedávno napsal o válce, kterou kapitalisté chystali, a začal vyjadřovat obdiv k těm nejhorším spojeneckým státníkům a generálům. Současně se ke všem anarchistům, kteří se odmítali připojit k Union sacrée [svaté spojení – příměří uzavřené ve Francii mezi levicí a státem během první světové války, kdy se levice zavázala neodporovat vládě a nevyvolávat po dobu války žádné stávky – pozn. překl.], choval jako ke zbabělcům a litoval, že mu věk a špatné zdraví brání, aby sám vzal do rukou pušku a pochodoval proti Němcům. Bylo tedy nemožné se shodnout a pro mě to byl skutečně patologický případ. Byl to nicméně jeden z nejsmutnějších a nejbolestnějších okamžiků

mého života (a troufám si říci, že i pro něj), když jsme se po více než ostré diskusi rozešli jako protivníci, skoro jako nepřátelé.

Můj smutek nad ztrátou přítele byl veliký, stejně jako smutek nad škodou způsobenou naší věci v důsledku zmatku, který mezi soudruhy jeho zběhnutí vyvolalo. Přes to všechno láska a úcta, které jsem k němu cítil, zůstaly nedotčeny, stejně jako naděje, že až pomine moment euforie a až se předvídatelné důsledky války vyjeví v patřičné perspektivě, uzná svou chybu, vrátí se k hnutí a zase to bude náš starý Kropotkin.

* * *

Kropotkin byl vědcem a společenským reformátorem v jedné osobě. Inspirací mu byly dvě vášně: touha po vědění a touha jednat pro dobro lidstva. Dvě ušlechtilé vášně, které si mohou být vzájemně užitečné a které by člověk rád viděl u všech lidí, které však přes to všechno nejsou jedno a totéž. Kropotkin byl ovšem nesmírně systematickou osobností a chtěl vše vysvětlit jedním principem. V souladu s tím vše zjednodušoval, což bylo dle mého názoru často na úkor logiky.

Využíval tak vědu na podporu svých sociálních tužeb, protože podle jeho názoru se jednalo o precizní vědecké dedukce.

Nejsem nijak způsobilý hodnotit Kropotkina jako vědce. Vím, že v raném mládí prokázal pozoruhodné služby geografii a geologii, oceňuji velký význam jeho knihy *Vzájemná pomoc* a jsem přesvědčen, že se svým nesmírným vzděláním a vzácnou inteligencí mohl k pokroku vědy přispět ještě více, kdyby jeho myšlenky a aktivity nepohltil sociální boj. Zdá se mi však, že mu chybělo něco, co patří k tomu, aby byl člověk opravdovým vědcem; schopnost zapomenout na své aspirace a předem utvořené úsudky a pozorovat fakta s chladnou objektivností. Připadal mi jako básník vědy. S pomocí přirozené intuice dokázal třeba úspěšně předvídat nové skutečnosti, jeho závěry by ale musely být ověřeny jinými s menší nebo nulovou představivostí, kteří by zato byli lépe vybaveni tím, čemu se říká vědecký duch. Kropotkin byl příliš vášnivý na to, aby byl přesným pozorovatelem.

Běžně postupoval tak, že začal hypotézou a pak hledal fakta, která by ji potvrdila. To by mohla být dobrá metoda pro objevování

nových věcí, jenže jemu se stávalo (ač zcela neúmyslně), že neviděl ty skutečnosti, které jeho hypotézu vyvracely.

Nemohl se přimět k tomu, aby uznal nějaký fakt, a často dokonce ani k tomu, aby jej vzal na vědomí, pokud jej nejprve nebyl schopen vysvětlit, to jest vřadit do svého systému. Jako příklad uvedu příhodu, ve které jsem sehrál určitou roli.

Když jsem pobýval v argentinské pampě (v letech 1885–1889), náhodou jsem si přečetl něco o Nancyské škole a jejích experimentech s hypnózou, což pro mne byla novinka. To téma mě velmi zaujalo, ale v té době jsem neměl příležitost zjistit víc. Když jsem se vrátil do Evropy, setkal jsem se v Londýně s Kropotkinem a požádal jsem ho, jestli by mi mohl o hypnóze poskytnout nějaké informace. Kropotkin kategoricky odmítl, že by na tom bylo něco pravdy, považoval to celé jen za podvrh nebo halucinace. O nějaký čas později jsme se setkali znovu a konverzace se opět stočila k tomuto tématu. Ke svému velkému překvapení jsem zjistil, že se jeho názor zcela změnil, fenomén hypnózy se najednou stal zajímavým tématem, které si zaslouží bližší pozornost. Co se stalo? Seznámil se s novými fakty nebo získal přesvědčivé důkazy o faktech, která dříve popíral? Vůbec ne. Pouze si v knize nějakého německého fyziologa přečetl teorii o vztahu mezi mozkovými hemisférami, která by mohla fenomén hypnózy vysvětlovat (ať už správně nebo špatně).

Vzhledem k tomuto duševnímu sklonu, který mu umožňoval přizpůsobovat si věci podle potřeby i v čistě vědeckých otázkách, kde není důvod, proč by měla vašeň přebíjet intelekt, se můžeme jen domýšlet, jak by tomu bylo v otázkách, které se úzce týkaly jeho nejhlubších tužeb a nejhýčkanějších nadějí.

* * *

Kropotkin byl stoupencem onoho druhu materialistické filozofie, která mezi vědci ve druhé polovině devatenáctého století převládala. Byla to filozofie Moleschotta, Buchnera, Vogta a dalších – a jeho pojetí světa bylo tudíž přísně mechanistické.

Podle jeho systému Vůle (ona tvořivá síla, jejímuž původu a podstatě nemůžeme porozumět, stejně jako nerozumíme povaze a původu „hmoty“ nebo jiných „prvotních podstat“), Vůle,

kteřá více či méně předurčuje chování jednotlivců a společnosti, ve skutečnosti neexistuje a je pouhou iluzí. Vše, co bylo, co je a co bude, od drah pohybu hvězd po zrod a pád civilizace, od vůně růže po úsměv na rtech matky, od zemětřesení po Newtonovy úvahy, od krutosti tyрана po dobrotu světce, všechno muselo, musí a bude muset nastat jako výsledek nevyhnutelné poslušnosti příčin a následků mechanického původu, které nedávají žádný prostor pro rozmanitost. Iluze Vůle je sama mechanickou skutečností.

Přirozeně, pokud Vůle nemá žádnou moc, pokud je vše nevyhnutelné a nemůže se odehrát nijak jinak, pak ideje svobody, spravedlnosti a zodpovědnosti nemají žádný význam a postrádají jakoukoli spojitost s realitou.

A tak nám logicky nezbyvá nic jiného než zamyšleně pozorovat, co se děje ve světě, s lhůstojností, potěšením nebo bolestí – to už záleží na osobních pocitech každého –, ale bez naděje a bez možnosti cokoliv změnit.

* * *

A tak Kropotkin, který byl tolik kritický k fatalismu marxistů, se sám stal obětí mechanistického fatalismu, který brání lidem jednat ještě mnohem víc.

Filozofie však nemohla zabít onu mocnou Vůli, kterou v sobě Kropotkin měl. Byl příliš silně přesvědčen o pravdivosti svého systému, aby jej opustil nebo jen pasivně přihlížel, pokud jej ostatní zpochybňují; na druhou stranu byl ale příliš vášnivý, příliš dychtil po svobodě a spravedlnosti, aby jej tento logický rozpor zastavil a on se zřekl boje. Obešel dilema tím, že do svého systému začlenil anarchismus a udělal z něj vědecky danou pravdu.

Snažil se podepřít svůj názor tvrzením, že všechny nedávné objevy ve všech vědeckých oborech od astronomie až po biologii a sociologii shodně a stále jasněji dokazují, že právě anarchie je forma společenské organizace, kterou si přírodní zákony vynucují.

Dalo by se podotknout, že ať už byly závěry čerpané ze současné vědy jakékoliv, faktem zůstává, že i kdyby nové objevy toto současné vědecké přesvědčení zcela popřely, zůstal by Kropotkin anarchistou vědě navzdory, stejně jako byl anarchistou navzdory logice. Nebyl by však schopen připustit možnost konfliktu mezi

vědou a jeho sociálními aspiracemi a vždy by si vymyslel nějaký způsob (bez ohledu na jeho logičnost), jak svou mechanistickou filozofii smířit se svým anarchismem.

A tak když prohlásil, že „anarchie je koncept světa založený na mechanické interpretaci jevů, který zahrnuje celou přírodu včetně života společností“ (příznávám, že se mi nikdy nepodařilo pochopit, co by to mělo znamenat), zapomněl na svůj mechanistický koncept jakožto zcela nedůležitou věc a vrhl se do boje se zápallem, entuziasmem a přesvědčením, jako někdo, kdo věří v účinnost své Vůle a doufá, že svou aktivitou dosáhne nebo pomůže k dosažení svých cílů.

* * *

Kropotkinův anarchismus a komunismus byly ve skutečnosti mnohem spíše plodem jeho citu než rozumu. Jako první u něj mluvilo srdce a pak následoval rozum, který měl impulzy srdce obhájit a podpořit.

Pravou podstatou jeho charakteru byla láska k lidstvu, soucit s chudými a utlačovanými. Skutečně trpěl pro ostatní a nespravedlnost pro něj byla nesnesitelná, dokonce i v případě, kdy fungovala v jeho prospěch.

V době, kdy jsem ho v Londýně často navštěvoval, si vydělával na živobytí přispíváním do vědeckých časopisů a dalších publikací a jeho životní poměry byly poměrně příjemné; cítil ale tak trochu výčitky, že je na tom lépe než většina manuálně pracujících, a vždy jako by se chtěl omlouvat za tu trochu pohodlí, kterou si mohl dovolit. Když mluvil o sobě a dalších lidech, kteří na tom byli podobně, často říkával: „Že jsme byli schopni se vzdělat a rozvíjet naše schopnosti, že máme možnost uspokojovat intelekt a žijeme v obstojných materiálních podmínkách, to je dáno pouhou náhodou, tím, že jsme se narodili do poměrů, jež nám umožnily mít užitek z vykořisťování, kterému jsou pracující podrobena. Boj za emancipaci pracujících je tak naší povinností, dluhem, který musíme splatit.“

Jeho láska ke spravedlnosti, a také snaha nějakým způsobem odčinit privilegia, jichž si kdysi užíval, ho vedly k tomu, že se zřekl svého postavení a zanedbával studia, ze kterých míval takový

požitek, a místo toho se věnoval vzdělávání dělníků v Petrohradě a boji proti carskému despotismu. Poháněn stejnými pocity se následně přidal k Internacionále a přijal za své anarchistické ideje. Nakonec si mezi různými interpretacemi anarchismu vybral a pojal za vlastní komunistický anarchistický program, který je založen na solidaritě a lásce a jako takový přesahuje i samotnou spravedlnost.

Jak se ale dalo snadno předvídat, jeho filozofie nemohla **neo**-vlivnit jeho představu budoucnosti a také formu, jakou měl podle něj boj za její dosažení mít.

Jelikož podle jeho filozofie se to, co se děje, nezbytně dít musí, i anarchistický komunismus, po němž tolik toužil, musí nevyhnutelně triumfovat, jako by to byl přírodní zákon.

A to jej zbavilo všech pochybností a odstranilo z jeho cesty všechny obtíže. Buržoazní svět je předurčen k rozpadu, vlastně se rozpadá už teď, a revoluční akce slouží jen k urychlení tohoto procesu.

Jeho ohromný vliv jakožto propagátora pramenil nejen z jeho velkého nadání, **stál také ze** skutečnosti, že v jeho podání bylo všechno tak prosté, tak jednoduché, tak nevyhnutelné, že všichni, kdo ho slyšeli mluvit nebo četli jeho články, byli okamžitě nadšeni.

Morální problémy zmizely, protože „lidu“, pracujícím masám, připisoval obrovské schopnosti a všechny ctnosti. Opodstatněně velebil morální vliv práce, neviděl ale dostatečně jasně deprimující a morálně zhoubné účinky bídy a poroby. Myslel si, že stačí zrušit privilegia kapitalistů a moc vládnoucích a všichni lidé se hned začnou navzájem milovat jako bratři a začnou se starat o zájmy ostatních, jako by byly jejich vlastní.

Stejně tak neviděl materiální obtíže, anebo je jednoduše nebral v úvahu. Zastával názor, v té době mezi anarchisty velmi rozšířený, že nahromaděné zásoby jídla a vyrobeného zboží jsou tak velké, že na dlouhý čas dopředu nebude třeba dělat si starosti s výrobou. A vždycky říkal, že okamžitým problémem je problém spotřeby, že pro vítězství revoluce je nezbytné uspokojit potřeby všech, a to ihned a hojně, a že výroba bude následovat rytmus spotřeby. Z této představy vzešla idea „braní si ze skladů“ („presa nel mucchio“), kterou zpopularizoval a která je zajisté tím nejjednodušším způsobem, jak zahájit komunismus a potěšit masy; současně je to ale

cesta ze všech nejprimitivnější a veskrze utopická. A když byl upozorněn, že taková akumulace produktů prostě nemůže existovat, protože šéfové obvykle dovolí vyrobit jen tolik, kolik mají šanci se ziskem prodat, a že je tedy možné, že na začátku revoluce bude nutné zorganizovat přidělový systém a usilovat o zintenzivnění výroby, spíše než vyzývat lidi, aby si posloužili ze skladů, které by (jak by se ukázalo) ani neexistovaly, pustil se do vlastního studia a skutečně dospěl k závěru, že takový nadbytek neexistuje a že některé země jsou neustále ohroženy nedostatkem. Znovu však nabyl optimismu úvahami o obrovském potenciálu zemědělství, pokud se mu dostane podpory vědy. Za příklad si vzal výsledky dosažené několika málo pěstiteli a nadanými agronomy na malých plochách a vyvodil z toho ty nejpovzbudivější závěry, aniž by přemýšlel o potížích, které by působila nevzdělanost rolníků a jejich averze ke změně, a také o čase, který by byl každopádně zapotřebí, aby se dosáhlo všeobecného přijetí nových forem obdělávání a distribuce.

Jako vždy viděl Kropotkin věci takové, jaké by si přál, aby byly, a o nichž my všichni doufáme, že jednou budou; byl přesvědčen, že to, co získáme jedině dlouhým a hořkým bojem, již existuje nebo je snadno dosažitelné.

* * *

V hloubi duše Kropotkin pokládal přírodu za jakousi Prozřetelnost, díky níž musí všude – dokonce i v lidských společnostech – existovat harmonie.

A právě to vedlo mnohé anarchisty k tvrzení, že „anarchie je přirozený řád“, což je fráze s dokonale kropotkinovským nádechem.

Pokud je pravda, že zákonem přírody je harmonie, pak se musíme zeptat, proč příroda čekala, až se zrodí anarchisté, a následně vyčkává na jejich vítězství, aby mohla zničit ony strašné ničivé konflikty, kterými lidstvo odjakživa trpělo.

Nebylo by bližší pravdě říci, že anarchie je boj v lidské společnosti proti nesouladům v přírodě?

* * *

Vydvihl jsem dvě chyby, kterých se Kropotkin dle mého názoru dopustil – jeho teorii fatalismu a jeho přílišný optimismus;

věřím totiž, že jsem upozoroval škodlivé důsledky, které přinesly našemu hnutí.

Existovali soudruzi, kteří vzali fatalistickou teorii vážně (eufemisticky o ní mluvili jako o determinismu) a následkem toho ztratili veškerého revolučního ducha. Revoluce, říkali, se nedělá; přichází, když pro ni uzraje čas, a je zbytečné, nevědecké a směšné snažit se ji vyprovokovat. A vyzbrojeni takovými pádnými závěry se stáhli z hnutí a šli si po svých. Bylo by ale chybou myslet si, že to byla jen pohodlná výmluva, jak se stáhnout z boje. Znal jsem mnoho soudruhů velké odvahy a velkých kvalit, kteří se vystavovali velkému nebezpečí a kteří obětovali svou svobodu, ba dokonce i život ve jménu anarchie, přestože byli přesvědčeni o zbytečnosti svých činů. Jednali ze zhnusení ze současné společnosti, hnáni duchem pomsty, ze zoufalství nebo pro lásku k velkému gestu, aniž by si však mysleli, že tím slouží věci revoluce. Proto si nevybírali cíle, nečekali na příhodný okamžik a ani se obtěžovali svou akci koordinovat s akcemi jiných.

Na druhou stranu si ti, kteří si nelámali hlavu s filozofií a chtěli pracovat pro revoluci, představovali, že problémy jsou mnohem jednodušší, než tomu ve skutečnosti je, nepředvíдали obtíže a nepřipravovali se na ně, a kvůli tomu jsme zůstali bezmocní i v situacích, kdy snad existovala šance na účinnou akci.

Nechť se tedy z chyb minulosti poučíme, abychom si mohli vést v budoucnosti lépe.

* * *

Řekl jsem, co jsem říci musel.

Nemyslím si, že by má kritika mohla Kropotkina nějak unížit, jeho osobnost zůstává navzdory tomu všemu jedním ze zářivých světél našeho hnutí.

Pokud je moje kritika správná, ukáže, že žádný člověk není bez chyby, dokonce ani je-li obdařen tak obrovskou inteligencí a šlechetným srdcem jako Kropotkin.

Každopádně anarchisté budou vždy nacházet v jeho spisech pokladnici plodných myšlenek a v jeho životě příklad a podnět k boji za vše, co je správné.

Studi Sociali, 15. duben 1931